

Maria Andersson

”Sverige i rövarhänder.” Berättelsen om nationen i Sven Wernströms *Den underbara resan*¹

Abstract: Sweden in the Hands of Robbers. The Narrative of the Nation in Sven Wernström’s Den underbara resan.

Sven Wernström’s Den underbara resan (“The Wonderful Journey”) describes a modern Sweden by following in the trail of Selma Lagerlöf’s classic The Wonderful Adventures of Nils. This article analyzes Wernström’s depiction of Sweden and its people. By incorporating The Wonderful Adventures of Nils, the author foregrounds the notion of nation as narrative by stressing the subjectivity of the text and processes of creation. Rather than subscribing to Lagerlöf’s vision of unity, Wernström describes a Sweden divided by class conflict. Being a true Swede is defined through economic disinterestedness and love of nature. Den underbara resan describes the creation of a model citizen through the bildung of the protagonist. However, the ideal citizen is not depicted as a loyal subject but as an independent person willing to criticize people in power and protest against injustice.

Keywords: Sven Wernström, national identity, citizenship, socialism, young adult literature

Nyckelord: Sven Wernström, nationell identitet, medborgarskap, socialism, ungdomslitteratur

Sven Wernström (f 1925) debuterade 1945 och trädde således fram som författare under den period som har kallats svensk barnlitteraturs andra guldålder. Han brukar dock snarare sammankopplas med 1970-talets problemrealistiska ungdomsbok (Nielsen 122–131; Lind 70) och menar själv att den del av författarskapet han vill stå för inleddes med den politiskt medvetna *Indianen* 1963 (Bäckström 343). Radikaliseringen av författarskapet följer tidens tendens och samtidigt strävan efter att föra in politiska frågor i såväl litteraturen som barnkammaren. Liksom många av decenniets barn- och ungdomslitteraturförfattare behandlar Wernström frågor som fredsrörelse, miljöförstöring och generationskonflikter i sina böcker från 1960-talet

© 2012 M. Andersson. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial 3.0 Unported License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/>), permitting all non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Citation: Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning/Journal of Children’s Literature Research, Vol. 35, 2012 <http://dx.doi.org/10.3402/clr.v35i0.19997>

och framåt. Hans texter karakteriseras samtidigt av en närmast programmatiskt socialistisk grundsyn.

Det finns en grundläggande didaktisk ambition i Wernströms författarskap och han strävar efter att förklara och avslöja samhällets orättvisor. I artikeln "Socialistisk barn- och ungdomslitteratur" från 1974 förklarar Wernström sin hållning med att all litteratur är politisk i och med att den förmedlar värderingar, men att det borgerliga litterära etablissemanget försöker osynliggöra detta faktum. Den socialistiska författaren bör använda litteraturen i klasskampen och den socialistiska barnboken exponerar "klassmotsättningar och samhällsförhållanden" (Wernström, "Socialistisk barn- och ungdomslitteratur" 91). Barnlitteraturens viktigaste uppgift är att ge barnen ett klassmedvetande och en möjlighet att förstå sin egen politiska plats i samhället (Wernström, "Socialistisk barn- och ungdomslitteratur" 86–91).

Den exponerande funktionen i Wernströms texter blir särskilt tydlig i de böcker som strävar efter att revidera centrala myter eller stora berättelser i det svenska samhället. Serien om *Trälarna* (1974–78) utgör exempelvis ett försök till en historiematerialistisk revidering i litterär form, där det framväxande industrisamhället snarare än individens handlingar fokuseras (Wernström, "Socialistisk barn- och ungdomslitteratur" 89; jfr Nielsen 126–131). I *Den underbara resan: en läsebok om Sverige* (1985–87) reviderar Wernström i stället berättelsen om nationen när han skriver en modern version av Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906–07). Att den senare utgör både förebild och ideologisk måltavla för Wernström tydliggör Lagerlöfs berättelses status som hegemonisk text om Sverige. Genom att utgå från en fiktiv text som mall för Sverige-skildringen antyder Wernström vidare att själva idén om nationen kan ses som en konstruktion. I *Den underbara resan* ställs följdriktigt olika Sverige-bilder mot varandra och processen varigenom de skapas skrivs fram. Därmed framhävs att barnlitteraturen fungerar som en producent av ideologi, men också att den utgör ett rum för kamp om hegemoni och tolkningsföreträde.

I denna artikel analyserar jag bilden av Sverige i *Den underbara resan* med utgångspunkt i teorier om skapandet av en nationell identitet. Jag undersöker hur nationen och dess medborgare beskrivs i Wernströms trebandsverk, men diskuterar också kortfattat den tvetydighet som skapas i texten genom att olika framställningar av landet kontrasteras mot varandra. I delar av analysen gör jag även jämförelser med Lagerlöfs berättelse. *Nils Holgerssons underbara*

resa genom Sverige diskuteras dock främst utifrån hur den används i Wernströms böcker snarare än i sin egen rätt.

Framtidens medborgare

Sambandet mellan nationsskapande och berättelser har fått mycket uppmärksamhet inom forskning om nationalism under de senaste decennierna. Nationalismens ideologi har med karakteristisk post-modernistisk retorik beskrivits som en berättelse, men man har också riktat fokus mot den roll som skönlitteratur och andra konstarter spelar i formuleringen av nationella självbilder (t.ex. Bhabha, red; Kvist Dahlstedt & Dahlstedt, red). Lagerlöfs och Wernströms verk kombinerar dessa aspekter genom att de såväl eftersträvar att formulera en berättelse om nationen som att sprida denna berättelse till befolkningen via skolundervisningen. Som läseböcker om Sverige beskriver *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* och *Den underbara resan* landets geografi, historia, kultur och folk. Samtidigt iscensätts genom huvudpersonens utveckling skapandet av framtidens medborgare.

Den underbara resan kretsar runt en filminspelning av Lagerlöfs bok och följer mestadels Nils Holgerssons resa från söder till norr och tillbaka igen. I centrum står Nicke Teodorakis Svensson som spelar Nils i filmen. Liksom sin rollkaraktär genomgår Nicke en bildningsprocess och såväl resan genom Sverige som interaktionen med resekamraterna får en central roll i pojkens utveckling. Wernströms protagonist ges regelrätta lektioner om de olika landsdelarna av skolläraren Stina. Lika viktig för hans mognad blir dock de politiska samtalen inom filmgänget och mötet med aktivister av olika slag. Det är pojkens politiska uppvaknande och vägen till ett klassmedvetande som utgör den centrala handlingen i *Den underbara resan*.

Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige är genomgående närvarande i Wernströms berättelse. Texten refererar och recenserar hur Lagerlöf framställer de olika landskapen, samt kontrasterar explicit eller implicit denna bild med ett samtida Sverige. Genom införandet av Lagerlöfs Sverige-skildring förtydligar Wernström sin egen politiska agenda, samtidigt som han utpekar den äldre berättelsen som tillhörande en gången tid. Den socialistiske helikopterföraren Kåre presenterar *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* som "en gammal bok" som en äldre generation läst i skolan, medan dagens ungdom inte nödvändigtvis är bekant med den (Wernström, vol 1 6). Att Sverige förändrats sedan sekelskiftet 1900 betonas även genom paralleller mellan texterna. I beskrivningen av

de södra landskapen sägs i Wernströms berättelse att "Skåne inte bara är åkrar" (Wernström, vol 1 37) och "Karlskrona var inte bara flottbas och örlogsvarv" (Wernström, vol 1 50) som indirekta kommentarer till Lagerlöfs skildringar, där just dessa aspekter framhävs. Det är i stället industrialisering, städer och människans ingrepp i naturen som betonas i *Den underbara resan*. Genom de direkta och indirekta parallellerna mellan böckerna framhäver Wernström behovet av att det skrivs en ny berättelse om Sverige och auktoriserar därigenom sin egen text.

Skillnaderna mellan böckerna blir som mest uttalade i protagonisternas bildningsresa. Som Vivi Edström har påpekat kan *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* ses som en berättelse om skuld och botgörelse som följer sagans klassiska struktur med uppbrott, äventyr och återkomst (44ff; 52ff). Gunnar Ahlström betonar i högre grad samhällsperspektivet i sin analys av Lagerlöfs bok: "Den underbara resans bildningsroman skildrar hur en dådlös och onyttig människa förvandlas till en sund, realistisk samhällsvarelse" (119). Under resans gång förvandlas Nils från en pojke som brister i vördnad inför samhällets institutioner – representerade av föräldrarna/familjen, skola och kyrka – till en medborgare som vid sin hemkomst är redo att integreras i det mänskliga samhälle han tidigare ställde sig utanför och bidra till dess fortbestånd på ett positivt sätt. *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* framstår som en optimistisk vision om människans möjlighet att förbättra sin tillvaro och där reformationen av samhället börjar på individnivå.

Även *Den underbara resan* gestaltar förvandlingen av ett lojt och okunnigt busfrö till en nyttig samhällsmedborgare. Nickes bildningsgång innefattar traditionell undervisning i bland annat geografi, historia och litteratur såväl som utvecklingen av ett kritiskt och självständigt sinnelag. Det finns naturligtvis undervisande partier också i Lagerlöfs text, men dessa är vanligtvis riktade till läsaren snarare än till protagonisten och förmedlas exempelvis via sagor och sägner om de olika landskapens kännetecken (jfr Ahlström 127–150). Fastän kunskapen om Sverige har betydelse för Nils mognad, är det snarare utvecklingen av empati och omtanke som gör honom till en bättre människa och medborgare. För Wernströms protagonist framstår i högre grad kunskapsinlämmandet i sig som centralt och ett viktigt steg i hans utveckling till en klassmedveten individ.

Den underbara resan förespråkar bildning, men förhåller sig samtidigt kritisk till ett samtida skolväsende som inte sägs förbereda

barnen för verkligheten. Att Nicke börjar lära sig något först när han lämnar skolsalen är symptomatiskt. Stinas lektioner mellan filmtagningarna förmedlar traditionella skolkunskaper, men med en socialistisk vinkling. Det sker exempelvis en fortlöpande diskussion om litteratur och Nicke utvecklas från en pojke som inte vill läsa annat än sportböcker till en veritabel bokslukare. Genom redovisningen av de titlar som Nicke och Lotta läser under resan skapas också ett bildningsprogram för läsaren att efterhärma. Huvudsakligen handlar det om böcker av moderna ungdomslitteraturförfattare med ett politiskt perspektiv som till exempel Harry Kullmans *Gårdarnas krig* (1959), Hans Eric Engqvists *Ge igen!* (1985) och Monica Zaks *Pumans dotter* (1986). Det finns dock en genremässig spännvidd i urvalet, från Jan Fridegårds *Trägudars land* (1940) till "Kampens väg" av proggmusikern Dan Berglund. Wernströms text kan sägas skapa en alternativ svensk kanon med ett arbetarperspektiv.

På samma sätt lägger historieundervisningen i *Den underbara resan* huvudvikten på folkets snarare än överklassens och kungarnas berättelser. Det är en beskrivning av makthavares övergrepp och utnyttjande av folket, men också om svenska hjältar ur folkets led som trumpetaren som blåste till reträtt i Ådalen och därmed förhindrade att fler människor dödades. Precis som i *Trälarna* ligger fokus inte på individens handlingar utan på makt- och produktionsförhållanden, vilket tydligast iscensätts i berättelsen om Ölandsbonden Gudmund som följs från vikingatid till nutid. Genom dylika fokusförskjutningar och historiematerialistiska omskrivningar syftar de undervisande inslagen till utvecklingen av klassmedvetande och kritiskt tänkande.

Skolkunskaperna i *Den underbara resan* kompletteras med studiebesök på bland annat Scania i Oskarshamn, ASEA i Västerås, HIAB i Hudiksvall och LKAB:s Kirunavaara. Studiebesöken belyser arbetarnas situation och ger information om tongivande svenska uppfinningar och företag. Det är en kritisk bild av arbetarnas villkor som framträder, men i synnerhet Nicke imponeras ändå av det tekniska nyskapandet i den svenska industrin (Bäckström 352). Samtidigt spelar studiebesöken en viktig roll för Nickes utveckling genom att de presenterar olika yrken och framtidsvägar. En återkommande frågeställning är vad Nicke ska arbeta som när han blir vuxen. Arbetslöshet och arbetsmöjligheter är återkommande inslag i *Den underbara resan* och arbetets vikt framhålls genomgående: "Varje människa har rätt att få lära sig ett yrke. Och varje människa har rätt att få ett jobb och en inkomst att leva på. Man är det man kan!" (Wernström, vol 1 234). För Nicke innebär

mötet med olika människor, yrken och arbetsplatser att han för första gången på allvar börjar fundera över sin framtid och mer generellt om landets tillstånd.

Nickes utvecklingsresa skildrar en individuell bildningsgång, men trots att bildningen utgör en början framstår den inte som svaret på hur samhället ska förändras. Här framkommer den största skillnaden mellan Lagerlöfs och Wernströms texter. I *Den underbara resan* definieras den goda medborgaren genom avståndstagande från snarare än integration i samhället och till skillnad från Nils återvänder Nicke heller aldrig hem. Denna skillnad mellan böckerna kommenteras indirekt via en saga från Jämtland:

- Nils Holgersson-boken handlar om en liten olydig pojke som blir snäll va?
- Jag tror det, sa Nicke.
- I Jämtland har vi en saga om en annan Nils, en liten snäll pojke som blev olydig. (Wernström, vol 3 114)

Sagens sensmoral förtydligas med en avslutande hyllning till civil olydnad som framställs som samhällets frälsning: "Den intelligenta olydnaden som ska rädda världen" (Wernström, vol 3 118). Att vara en god medborgare innebär att ställa sig i opposition till samhällets maktavare och göra uppror.

I *Den underbara resan* blir Lagerlöfs bok en representant för den borgerliga barnlitteratur som Wernström tar avstånd ifrån i "Socialistisk barn- och ungdomslitteratur". Han menar att skillnaden mellan den borgerliga och den socialistiska barnboken ligger i hur de förhåller sig till individ och samhälle: "Medan den borgerliga barnboken ger förklaringar som grundar sig på individens egenskaper, ger den socialistiska barnboken förklaringar som grundar sig på samhällets motsättningar" (91). Den skarpaste kritiken mot *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* handlar just om Lagerlöfs betoning av individens handlingsutrymme i sagan om Uppland där det sägs att "kloket och duglighet är det, som gör tiggare till furstar än i denna dag" (Lagerlöf, vol 2 184). Denna mening stryks ur filmmanuset i *Den underbara resan* eftersom den sagoaktiga formuleringen utgör en "lögn": "Sen Gustav Vasa gjorde kungadömet ärfdigt 1540 har Sverige regerats av tjugo kungar och två drottningar. Ingen enda har ett förflutet som tiggare" (Wernström, vol 1 326). Det kan tyckas vara en lätt vunnen poäng, och som flera forskare visat är Lagerlöfs skildring av klass och nation mer komplex (Thorup Thomsen *passim*; Sundmark 181ff). Den tjänar dock Wernströms syfte genom att synliggöra det socialistiska projektet. *Den underbara resan*

riktar fokus mot de strukturer som sätter upp gränser för individens möjligheter. Nickes utveckling av ett klassmedvetande och förståelse för sin egen plats i såväl historia som samtid är således ett första steg, men den förändrar inte de klass- och samhällsstrukturer som begränsar hans liv.

Vem äger Sverige?

”Sverige är vackert och rikt men det ligger i rövarhänder” (Wernström, vol 3 373). Så sammanfattar Nicke sin syn på fosterlandet efter resan och det ger en god uppfattning om den Sverige-bild som förmedlas i *Den underbara resan*. Landet har rika natur- och kulturresurser, men det är satt under belägring. Om *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* skildrar en samhällsgemenskap där medborgarna lever i harmoni trots olikheter, beskriver Wernström en splittrad nation som närmast befinner sig i kamp med sig själv (jfr Bäckström 352). Denna kamp formuleras med utgångspunkt i ekonomiska intressen, men den beskrivs också i termer av svenskt och utländskt.

Begreppet ”nation” har definierats på olika sätt under olika historiska perioder, men det moderna nationsbegreppet börjar huvudsakligen växa fram under 1700-talet. Enligt *Nationalencyklopedin* kan man i romantikens och franska revolutionens efterföljd tala om två typer av definitioner – en statsnationell och en kultur- eller etnonationell. ”Nation” kan åsyfta dels medborgarna i en stat oberoende av bakgrund, dels en grupp människor som förenas av en gemensam härkomst eller särpräglad kultur, vilken bland annat kan sammankopplas med gemensamt språk eller religion (www.ne.se, uppslagsord ”nation”, hämtad 2012-09-14). *Den underbara resan* aktualiserar både den stats- och kulturnationella definitionen i framställningen av Sverige och svenskarna, samtidigt som nationens status som en konstruerad och även ifrågasatt enhet lyfts fram.

På det mest grundläggande planet utgår *Den underbara resan* från Sverige som ett geografiskt rum i definitionen av nationen: landets gränser sammanfaller med nationalstaten Sveriges gränser. Samtidigt ifrågasätts föreställningen om nationens gränser som naturgivna eller absoluta via beskrivningar av gränskonflikter, globalisering och alternativa nationella identiteter. I kapitlet om Skåne nämns Snapphanarnas kamp mot svenska knektar, medan ”ständiga gränsfejder” (Wernström, vol 3 111) mellan Sverige och Norge präglat Jämtland fram till freden i Brömsebro. Gränskonflikterna ligger dock inte enbart i det förflutna utan Sverige och

USA/Nato sägs också vara oense om gränserna för svenskt luftrum utanför Bohuslän. Skiljelinjen mellan Sverige och utlandet framstår som föränderlig och porös. Fenomen som radioaktivt nedfall från Tjernobyli eller kväveutsläpp känner inte heller några nationsgränser: "Tonvis med kväve faller ner över skogen från luften. Hälften kommer från böndernas gödning. Den andra hälften kommer från bilar och fabrikkakorstenar, ända från Tyskland och England" (Wernström, vol 1 143). Sverige existerar inte fristående från andra länder utan påverkas av andra och definieras i relation till dem.

Tankegången att nationen utgör en enhetlig stat med tydliga gränser utmanas även av samerna, vars nationella tillhörighet skildras som tvetydig:

- Men ni är väl svenskar? sa Nicke.
- Ja, eller finner eller norrmän. De som har renar känner inga riksgränser. Renarna går dit de vill ska du veta, och de kräver orörda marker. Men svenskarna vill bygga vattenkraftverk och kalhugga skogen och . . . ja, då har samerna svårt att känna sej som svenskar. (Wernström, vol 3 31)

Samerna erkänner inte samma nationsgränser och har ett annat förhållningssätt till naturen. I *Den underbara resan* beskrivs folkgruppen som både svensk och icke-svensk. De är tvåspråkiga och de olika språken betonar deras dubbla position. Det svenska språket påstås vara otillräckligt för att beskriva samernas liv, medan det inte går att tala om "det krångliga livet i resten av Sverige" (Wernström, vol 3 31) på samiska. Det är en delvis idealiserad och exotiserande framställning av samerna som ett ursprungsfolk som blivit berövat sitt land av svenskarna, men till skillnad från många tidigare sameskildrare i svensk barnlitteratur väjer inte Wernström, för att skildra motsättningar grundade på klass och etnicitet även inom samekollektivet (jfr Lindskog 357ff). Just i vördnaden för svensk natur framstår emellertid samerna som mer svenska än etniska svenskar.

Vad som innefattas i begreppet "svensk" varierar i *Den underbara resan*, delvis beroende på vem som talar. Ibland används den statsnationella innebörden, som i blockcitatet om samer och svenskar ovan, men den utmanas ofta av en definition av svenskhet som utgår från kultur och en kärlek till naturen. Benedict Anderson har lanserat termen "föreställd gemenskap" för att definiera nationalism. Han menar att nationalitetskänslan baseras på

föreställningen om en gemenskap med människor man aldrig har träffat och att denna gemenskap anses vara jämlik, trots att faktisk ojämlikhet kan råda inom gruppen (21f). I *Den underbara resan* skapas en likhet mellan olika landsdelar i föreställningen om ett gemensamt språk och kulturarv: "Det vi alla har gemensamt är vår *kultur*. Till den hör allt som är typiskt för Sverige, antingen vi skapat det själva eller fått det från utlandet. Det är sång, musik och litteratur, måleri, skulptur, dans, teater, lekar, byggnadskonst, politik, mötesteknik, julgran, midsommarstång och historia ..." (Wernström, vol 1 314f). I nationalismens retorik framställs ett dylikt kulturarv vanligtvis som specifikt knutet till nationen och uråldrigt (Hobsbawm 25), men i Wernströms citat poängteras att traditionens ursprung är oviktigt. Svenskheten utgår inte från en idé om kulturell särart eller renhet. Här är det i stället delaktigheten i en kultur, oavsett bakgrund, som är det centrala.

Definitionen av svenskhhet är mestadels inkluderande, snarare än exkluderande. På samma vis som den svenska kulturen kan ha utländskt ursprung inkluderas invandrare med självklarhet i Wernströms Sverige och i texten finns ett internationellt engagemang, bland annat uttryckt genom Lottas klippbok om världens barn. Den svenska gemenskapen utesluter följaktligen inte en gemenskap över nationsgränserna. Samtidigt markeras ett främlingskap gentemot framför allt muslimska invandrare, som associeras med barn som tvingas fasta och ingå barnäktenskap: "Det är mot svensk lag! Här måste vi säga ifrån. I vårt land får vuxna människor inte göra affärer med trettonåriga flickor! I vårt land får barn inte svälta och törsta tills de svimmar!" (Wernström, vol 1 170). Det är dock religionens villfarelser snarare än en främmande kultur som kritiserar. I texten benämns sederna som vidskepelse och i "Socialistisk barn- och ungdomslitteratur" tar Wernström avstånd från all religion som just vidskepelse (87). *Den underbara resan* framhåller dock att det snarare är svenska barn än invandrabarnen som utgör det större problemet: "De växer upp i en kulturell fattigdom. De uppfostras av en teve som är sämre än det sämsta seriemagasin. De väntar sej inget av framtiden. De blir hatfulla" (Wernström, vol 1 173). Utan fast förankring i en kultur och samhällsgemenskap blir människan rotlös och bryts ner.

Den tydligaste gränsdragningen mellan svenskt och icke-svenskt i Wernströms berättelse formuleras varken med utgångspunkt i medborgarskap eller kultur utan i förhållningssätt till landets naturtillgångar. Känslan för naturen har av flera forskare framhållits

som central i den svenska nationella identiteten under 1900-talet (t.ex. Frykman & Löfgren 45–73). I *Den underbara resan* heter det: "Alla svenskar har en bild av Sverige. Det gör detsamma om de bor i stan eller på landet. Alla har en bild av Sverige med hagmarker och öppen grönska" (Wernström, vol 1 308). Texten beskriver hur det svenska landskapet håller på att försvinna på grund av kalhuggning, miljöförstöring och nedläggningen av småjordbruk, och det är politiska makthavare och storföretagare som sägs bära ansvaret. I ett infogat tal av Sara Lidman om Norrland blir konflikten tydlig: "Beslutsfattarna sitter i Stockholm. De talar om Sveriges okränkbarhet samtidigt som de kränker halva landet genom att förskingra dess tillgångar och göra det obeboeligt" (Wernström, vol 3 279). Att vara svensk handlar här om att värna landets tillgångar och bevara dess natur, vilket också får konsekvensen att en same som Jompa inkluderas i svenskheten för att han tar bättre hand om naturen än etniska svenskar (Wernström, vol 3 38).

Inom Sverige pågår en kamp om tillgångarna mellan centrum och periferi, makthavare och invånare, som har en klassmässig och ibland nationell kodning. Det är en klassisk socialistisk analys där produktions- och maktförhållanden sätts i centrum. Det "osvenska" består i att utnyttja folket eller föra ut tillgångar ur landet. Under första världskriget sålde överklassen maten till utlandet och "lät svenskarna svälta" (Wernström, vol 1 116) och i samtiden flyr storföretagare utomlands "för att slippa betala skatt i Sverige" (Wernström, vol 3 215). Det är en bitvis starkt värdeladdad historieskrivning som gestaltas i *Den underbara resan*, men den tydliggör också att den centrala konflikten inte huvudsakligen är kopplad till etnicitet, trots ambitionen att beskriva och diskutera det svenska. Snarare handlar det om att definiera vad en god medborgare är bland bra och dåliga svenskar. I denna diskussion handlar svenskhet inte främst om formellt medborgarskap, kultur eller etnicitet utan i vilken mån man handlar i enlighet med Sveriges bästa och låter landets tillgångar tillfalla dess folk.

Kontrasterande perspektiv

I såväl *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* som *Den underbara resan* byggs Sverige-skildringen upp av en samling berättelser och röster, och protagonisterna lär känna landet genom interaktionen med dess folk. Hos Lagerlöf bildar de många berättelserna en vision av ett Sverige som skapar en enhet av skillnader (Thorup Thomsen 83). I *Den underbara resan* finns däremot ett tydligare inslag av konflikt, där även de olika

berättelserna utgör en del av kampen om vems version av Sverige som ska bli den rådande. Wernström strävar liksom Lagerlöf efter att inge läsare en känsla för fosterlandet och en upplevelse av att vara en del av en gemenskap. Dessa känslor måste dock kombineras med en förmåga att genomsåda personer och företag som försöker utnyttja Sverige och dess invånare för sina egna tvivelaktiga syften.

I diskussionen av olika ideologiska perspektiv får återigen *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* spela en viktig roll. Lagerlöfs text används för att exemplifiera att inte heller en skolbok är en objektiv spegling av verkligheten. Den skapas genom författarens medvetna eller omedvetna val:

När Selma skrev sin bok om Nils Holgersson hade världens arbetare demonstrerat för allmän rösträtt och åtta timmars arbetsdag varje första maj i femton år. Så även i Sverige. Men Selma var skollärare. Och på hennes tid skulle lärarna inte lära barnen att kämpa för sin rätt. De skulle lära dem att gå i kyrkan och bli snälla och lydiga.

Därför skrev Selma inte om arbetare som demonstrerade.
(Wernström, vol 1 316)

Wernström framhäver vad som inte tas upp i *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* och menar att utelämnandet är ideologiskt grundat. Hans tolkning av Lagerlöfs motiv kan naturligtvis diskuteras, men viktigare för min analys är framhållandet av möjligheten till en alternativ historieskrivning. Svensk historia problematiseras på ett liknande sätt via exempelvis Västgötaskolans anklagelser om att den "svenska historien är förfalskad" (Wernström, vol 3 302) och återgivningar av historiska händelser som man "inte kommer att få läsa om i skolan" (Wernström, vol 3 142). Därmed poängteras att varken litteratur eller historia innehåller en opartisk återgivning av fakta utan är resultatet av ett urval.

Förekomsten av olika versioner och en selektionsprocess framhävs även genom kommentarer om filmskapandet och om massmedias påverkan på människors världsbild. I *Den underbara resan* diskuteras hur skandaljournalistik förvrider sanningen, hur en berättelse skapas ur filmfragment på klippbordet eller hur man genom olika kameravinklar och hastigheter förändrar perspektivet på det som beskrivs. Filmskaparen avbildar inte verkligheten, "han regisserade verkligheten och ändrade på den som han ville ha den" (Wernström, vol 3 31). Dylika påståenden alstrar ett slags

Verfremdungseffekt genom att visa hur mediabilder och filmillusionen uppstår. På så vis kan huvudpersonen och läsaren utveckla ett mer kritiskt och självständigt förhållningssätt. Beskrivningen av filmprocessen i *Den underbara resan* bekräftar att den konstnärliga framställningen ger en vinklad bild av verkligheten, inte minst genom de många påminnelserna om hur filmgänget försöker undvika att filma sådant som inte fanns vid sekelskiftet 1900. De "sällade fram bilderna från Selmas tid. [...] Vid Nämforsen undvek kameran den moderna kraftstationen. I stället svepte den över Skandinaviens förnämligaste hållristningar" (Wernström, vol 2 229). Än en gång understryks avståndet mellan Lagerlöfs och Wernströms Sverige, samt att berättelsen om nationen bara är just en berättelse bland många.

*

Den underbara resan drivs av en didaktisk ambition att berätta om dagens Sverige för skolungdomen. *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* används som förebild i detta arbete, men i Wernströms text utpekas boken också som representant för en patriotisk nationalism och individualistisk ideologi som hans egen berättelse definieras emot. Nationen i Wernströms tappning är en historiskt föränderlig konstruktion med porösa gränser, medan svenskheten definieras med utgångspunkt i kärlek till naturen och det arbetande folket. Trots en uttalad samhällskritik presenterar *Den underbara resan*, som Lars Bäckström har påpekat, dock ingen alternativ samhällsvision. Wernström uttrycker sig också med större försiktighet än i tidigare texter om hur en önskvärd framtid bör se ut (Bäckström 352). I stället lämnas ett utrymme för läsaren att bilda sig en egen uppfattning, vilket är i linje med önskan om att skapa självständiga och kritiskt tänkande medborgare. Stinas beskrivning av sin undervisning av Nicke kan ses som en metakommentar:

Varje sak du lär dej är som en pusselbit till vår kultur. Tillsammans ger de bilden av vårt land, vårt folk, vår historia, oss själva och det vi har gemensamt. När vi ser den bilden klart, då kan vi bestämma vad vi ska göra med vårt land och med våra liv. (Wernström, vol 1 315)

På samma vis ger Wernström sin bild av Sverige och landets historia, kultur och folk i *Den underbara resan*. Därefter är det upp till läsaren att ta ställning.

Biografisk information: Maria Andersson är universitetslektor i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet. Hon disputerade 2010 med avhandlingen Att bli människa. Barn, sedlighet och kön i Amanda Kerfstedts, Helena Nybloms och Mathilda Mallings författarskap 1880–1910.

Email: maria.andersson@littvet.su.se

Noter

¹Tack till Birgit och Gad Rausing's Stiftelse för Humanistisk forskning som genom ekonomiskt bistånd möjliggjort skrivandet av denna artikel.

Litteraturförteckning

Ahlström, Gunnar. *Den underbara resan: en bok om Selma Lagerlöfs Nils Holgersson*. Lund: Gleerup, 1942.

Anderson, Benedict. *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Övers. Sven-Erik Torhell. Göteborg: Daidalos, 1993.

Bhabha, Homi K., red. *Nation and narration*. London: Routledge, 1990.

Bäckström, Lars. "Sven Wernström". *De skriver för barn och ungdom: svenska nutidsförfattare*. L-Ö. Lund: Bibliotekstjänst, 1990, 341–361.

Dahlstedt, Sten & Barbro Kvist Dahlstedt, red. *Nationell hängivenhet och europeisk klarhet: aspekter på den europeiska identiteten kring sekelskiftet 1900*. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion, 1990.

Edström, Vivi. *Uppdrag läsebok: Nils Holgersson*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 1996.

Frykman, Jonas & Orvar Löfgren. *Den kultiverade människan*. Lund: LiberLäromedel, 1979.

Hobsbawm, Eric. *Nationer och nationalism*. Övers. Paul Frisch. Stockholm: Ordfront, 1994.

Lagerlöf, Selma. *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. 2 vol. Stockholm: Bonnier, 1906–1907.

Lind, Kalle. *Proggiga barnböcker: därför blev vi som vi blev*. Malmö: Roos & Tegnér, 2010.

Lindskog, Gerda Helena. *Vid svenskhetens nordliga utposter: om bilden av samerna i svensk barn- och ungdomslitteratur under 1900-talet*. Lund: Btj förlag, 2005.

Nielsen, Niels Mors. "Svenska samhällskritiska ungdomsböcker 1965–1975: ungdom, litteratur, samhälle." *Kring den svenska ungdomsboken: analys, debatt, handledning*. Red. Sonja Svensson & Ulla Lundqvist. Stockholm: Natur och kultur, 1977, 89–133.

Sundmark, Björn. "Of Nils and nation: Selma Lagerlöf's The wonderful adventures of Nils." *International research in children's literature*. 2008(1):2. 168–186.

Thorup Thomsen, Bjarne. *Lagerlöfs litterære landvinding: nation, mobilitet og modernitet i Nils Holgersson og tilgrænsende tekster*. Amsterdam: Scandinavisch Instituut, Universiteit van Amsterdam, 2007.

Wernström, Sven. *Den underbara resan: en läsebok om Sverige*. 3 vol. Stockholm: Gidlund, 1985–1987.

Wernström, Sven. "Socialistisk barn- och ungdomslitteratur." 1974. *Ord och bilder för barn och ungdom. Utblick över barn- och ungdomslitteraturen: debatt och analys*. Red. Lars Furuland & Mary Ørvig. Stockholm: Rabén & Sjögren, 1986, 86–95.